

MONARCHA (175) *sb m*

o oraz końcowe a jasne; -a- (157), -ã- (15); -a- : -ã- *SkarJedn* (4 : 1), *StryjKron* (10 : 12), *CzahTr* (9 : 2).

sg *N* monarcha (36). ◇ *G* monarchy (22) [*w tym*: -i (3) *PaprUp* A2v, *CzahTr* G2, H2v]. ◇ *D* monarsze (10). ◇ *A* monarchę (18). ◇ *I* monarchą (20). ◇ *L* monarsze (3). ◇ *V* monarcho (1). ◇ *pl N* monarchowie (25), monarchi (1) *BibRadz* I 451a. ◇ *G* monarchów (22), monarch (1) *CzahTr* F2v; ~ -ów (2), -(o)w (20). ◇ *D* monarch(o)m (3) *StryjKron*, *NiemObr*, *ActReg*, monarchâm (1) *ModrzBaz*. ◇ *A* monarchy (9) [*w tym*: -i (2) *SkarŻyw* 153, *CzahTr* F3v]. ◇ *I* monarchami (1) *StryjKron*, monarchi (1) *BielKron* 216v. ◇ *L* monarchách (1).

Sł słp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

Koronowana głowa państwa, suwerenny władca panujący dziedzicznie lub dożywotnio rządzący (król, cesarz, sułtan); monarcha Modrz [monarcha – jedyny pan, książę, król albo cesarz Mącz 230b; jednowładca – monarcha Cn] (175) : BielKron 110v, 113, 115v, 117v, 119v (10); Ale opuściwszy teraz łtare Monárchy/ podźmy do dzifiefizych krolow Górndworz Ii4; Y zówždy tho thák pófpolicie bywa/ iż gdy iáki póstronny Monárchá póliędzie kroleřthwo iákie możne/ á iuz ie thák ma iákoby zá włafne łwoie RejPos 25, 25; RejZwierc 195v; TVrcy iednego Mónárchę nád łobą maią włyficy/ zową go łwym Ięzykiem Patizan Ottman BielSpr 50, 28v, 52v; niech mi fię godźi [...] y zdánie powiedźieć/ co by nam y włzem Monárcham ná wzor było ModrzBaz 127v, 25v, 112v; ci Monárchowie/ ktorzy łwiátem włytkim poki Pan Bog dopuřcił rządžili/ wielce w łwym rządźie y powinności łwey pobładzili SkarJedn 205, d6v; NiemObr 64 [2 r.]; KochFr 123; BielSen 8, 9; Nieřpráwiędliwość ná łwięcie pánuie/ á ma mieyfce/ nie tylko v Monárchow/ Ktorzy biorą Pánłtwá/ Kroleřtwá/ nie máiac do tego práwá żádneho Górnrizm I3v; SiebRozmyśl G; CzahTr E4v, Fv, F2v, F3v, G2, H2v; SapEpit Bv, [B2]; Gdy kto Rzeczpóřpolitą iż ták mam rzec márnie Lub iákiego Monárchy dochod k łobie gárnie. KlonWor 16.

monarcha czyj [*w tym*: *ai poss* (31), *G sb i pron* (5), *pron poss* (1)] (37): *LeszczRzecz* A3; ktorzyby go [Aleksandra] byli rádzi wyłtáwili až do niebá/ łwey łławy żádáiac iż ich Monárchą był. *BielKron* 127; *MycPrz* I Bv; *SkarŻyw* 298; *CzahTr* F2v; *Quacabundus* monárchá támtych kroleřtw Iápońfkich/ ná Indyách włchodnich/ długo Chřeřcijány przeřládował *SkarKazSej* 687a. *Cf W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy etnicznej*, »monarcha (napředniejszy) chrześcijański«, »monarcha sarmacki«, »monarcha świata (wszytkiego)«.

W połączeniu z imieniem [monarcha + imię (7), imię + monarcha (9)] (16): BielKron 110v marg, 111, 115v, 426, 469, 469v; oni wielcy Monárchowie. Kárzeł y Ferdinánt/ Cefářzowie Chřeřcijánficy/ łtego domu Mátki/ Krołowej Bony/ máćierzyńki rod łwoy wiedli BiałKaz 12; ModrzBaz kt; SkarŻyw 115; PaprUp A4; A to przykłádem Monárchów wielkich: Conřtántiná Wielkięgo/ Iuřtinianá łtánowicielá praw RZymłkich/ y Káźimierzá Wielkięgo/ ktorzy takież po zwyćięřtwách ná to łie wdáli SarnStat 3; SkarKaz)(2, 80 [2 r.]; CzahTr E4v; SkarKaz 668a.

W połączeniu z nazwą etniczną lub przymiotnikiem od nazwy etnicznej [w tym: perski (2), polski (4), węgierski (1), rzymski (1); monarcha + przymiotnik (7), przymiotnik + monarcha (2)] (9): BielKron 112, 343; Clrus Monárchá Perłki łnadź mu we włzem rowien PaprPan G3; StryjKron 215; Monárchowie

Polńcy trzymáli wśyftkich poddánych y Rycerftwo łwe w dźiedzicznym rokázowaniu/ bez práw y wolności w niewolftwie dołyć znacźnym. *PowodPr* 20, 23; *SkarKaz* 40b; A Ty Rzymfki Monarcho RVDOLFIE łzczefliwy/ Cefárzu Krześcijánfki y Pánie cnotliwy. *CzahTr* F; Przypomnę tu kążczek Monárchę onego/ Polńkiego Węgierfkiego pod Wárną zefłego. Władyfławá *CzahTr* Gv.

W połączeniach szeregowych (8): *BielKron* 333v; Nie tymći łtárzy oni Monárchowie/ Cefárze/ y Krolowie/ Conftántinus/ Válentinianus/ Theodofius/ Arcádus/ Honorius/ Martianus/ y niedawno Kárzeł piątý/ Władyfław Iágiełło/ á ofobliwie Sygmunt [...] łławy v wźzego łwiátá nábywáli *WujJud* 16v; *StryjKron* 747; *ZawJeft* 26; Gdzie oni Monárchowie/ gdzie Mocarze możni/ Gdzie Krolowie/ Kxiążetá/Mędrcowie oftroźni *KołakCath* C2v; áby Monárchy/ Krole/ Książetá/ Przełożeńftwá/ Sláchtę y zacnieyfe ludźie /połpołu z Kapłany y nabożeńftwem ich/ mordowáli y wytráćili *PowodPr* 9; *PaxLiz* A3; *SkarKazSej* 679b.

W przeciwstawieniach: »podłego stanu ludzie, pospolici ludzie ... monarcha« (2): zkd fię tá pokorá ku Pánu náłzemu zbáwicielowi [...] poczęłá: iłz nie od ktorých podłego łtanu ludzi/ ále od Monárchow łwiátá wźytkiego *SkarJedn* 195; *NiemObr* 161.

W formułach dyplomatycznych i dedykacjach [zawsze z imieniem; w tym: najásnieyfy (i niezwyćezony) (2), łwiętej parnięci (1)] (3): *ModrzBaz kt*; Naiálnieyłzemu y Niezwyćezonemu Monárłze Zygmunтови trzećiemu/ z łálki Bozey Krolowi Polskiemu y Szwedłkiemu/ Wielkiemu Książetá Litewłkiemu. *SkarKaz*)(2; *CzahTr* F.

W charakterystycznych połączeniach: monarcha ku sobie chętny, dobry, mądry, (naj)pierwszy (3), napřednieyfy, ogromny (3), poboźny, pogański, postronny (3), prawy (3), przedni sławny (2), stary (4), szczęśliwy, tęższy, waleczny (2), zacny (2).

Zwrot: »wybrać za monarchę« (1): Vyrzawłzy potym Rzymiáne łzczęfcie/ łtałóć/ y wymowę rołtropną Iuliufowę/ wybráli go wzyfscy zá Monárchę/ to iefł Cefarzá pirwłzego. *BielKron* 131.

Wyrażenia: »monarcha (napřednieyfy) chrześcijánfki« [szyk 1 : 1] (2): onemu Panu ich/ przy napřednieyftem Chrzełcianfkiem Monárłze mijayac go/ iemu tzołem bije *PaprUp* C2; *CzahTr* D3.

»monarcha dźiedziczny« (1): Ktorzy Krolowie ábo Monárchowie dźiedzicźni Polńcy [...] pewnie Rycerftwu onych máiętnóści nie dawáli *PowodPr* 23.

»moźny monarcha« (1): bo przed Vnią WXL⁸⁰ potężnym a moźnym a na on czas wśytkiemu łwiátu niemal łtraszliwym Monarchom wojnę wscząwśzy *ActReg* 41.

»potężny monarcha« (1): *ActReg* 41 cf »moźny monarcha«.

»monarcha sarmacki« (2): *KmitaPsal* A3; Od Monárchow Sármáckich [*Siemion i Michał*] byli miłowáni *KołakCath* A4.

»monarcha łwiata (wśytkiego), łwiecki« [w tym: w połączeniu z imieniem (2)] (16 : 3): *BielKron* 214v; *BielSpr* 72v, 75v; Sprołna rzecz iefł tego zwáć Monárchę łwiátá [*monarcham orbis*]/ ktory o łwiećie nic niewie. *ModrzBaz* [16]v; IÁko łkoro Konftántyn wielki pierwłzy z Cefarzew Rzymfkich y Monárchow łwiátá wzytkiego Chrześciánin Chryłtułowi fię [...] pokłonił *SkarJedn* 172, 195; *SkarŻyw* 114, 115, 153; ktoremu [*papieźowi rzymfkiemu*] nie tylko zbor powłzechny/ ále też y Monárchy łwieckie z ich pałftwy/ poddác/ ypodbić chcą. *NiemObr* 55, 24, 159, 161, 167;

KołakSzczęśl C4; *PowodPr* 14; Gdy mądrością komorne towarzysze fwoie v Monárchy światá Dáryulzá przelzedł *SkarKazSej* 668a, 670b, 679b.

»monarcha święty« [szyk 1 : 1] (2): *CzahTr* F2v; Dobre pánowanie nikomu nie podległe/ przy świętym/ dobrym/ mądrym y pobożnym Monárŕze *SkarKazSej* 691b.

»monarcha wielki (a. na(j)większy)« [szyk 9 : 5] (14): *SarnUzn* A3; *BielSpr* 75v; *CzechRozm* 183; Rády wielkich Monárchów pan w niwecz obraca *KochPs* 45; *WerGośc* 237; Ciebie nierychli wnukowie/ Ciebie wielcy Monárchowie Chwalić będą. *ZawJeft* 45; *GostGospSieb* +3; Zaden wielki Monárchá długo nie krolował/ Gdy nád łufzność y práwo ludzióm rofkázował. *GórnTroas* 22; *KołakCath Okuń* A2; *SarnStat* 3; Abowiem gdzie trzy/ cztery/ albo y pięć kroć fto tyśięcy żołnierzá dobrego ftánie/ [...] może naywiętfzego Monárché zátrwożyć. *GrabPospR* K2; *SkarKaz* 80a [2 r.], 121b.

»wielowładny monarcha« (1): Teraz chcę śpiewać Rym wielowładnemu W pułnocnych kráiách Monárŕze *GrochKal* 4.

»ziemski monarcha« (1): miefzkánie ich fwietnieyfze/ j doftátek wfelki znácznieyfzy/ niźli ktorychkolwiek naflawnieyfzych źiemfskich Monárchow y Krolow. *LatHar* 600.

»zwierzchni monarcha« (1): wfzytkim wladáli [*cesarze pogańscy*]/ máiąc tytuł zwierzchniego Monárchy świeckiego *NiemObr* 159.

Szeregi: »monarcha (albo, to jest, i) cesarz« [szyk 3 : 3] (6): *BielKron* 116, 131; *BialKaz* 12; Prawdá iżby ták bárzo lepiej/ gdyby wfzyfcy krolowie y pánowie Chrześciánfcy/ iednę świecká głowę/ y iednego Cefarzá Monárché mieli *SkarJedn* 204; Tego kácerftwa powod był od fámymchze Cefarzow y Monárchow páńftwá Rzymfkiego. *SkarŻyw* 298; *SkarKaz*)(4.

»(nie tylko) krol i (a(l)bo, ale i) monarcha« [szyk 6 : 4] (10): *BibRadz* I 451a marg; *BielKron* 274; *ModrzBaz* 45, 100v; wiedzac to na was ze fie tzitanim nieradzi bawicie/ krotko wam ziwoti káżdego monarchi y Krola opowiem *PaprUp* A2v; rácz ftárodawne one przelŕawne (Zydowfkich y Chrześcijánfskich krolow y Monárchow) cudá potężnego rámienią twego odnowić *LatHar* 626, 600; *PowodPr* 23; *SkarKazSej* 670b, 691b.

»monarcha i książe« [szyk 2 : 1] (3): *WierKróc* Bv; ná ktorych Chrzćinách od wfzytkich Monárchow y Xiążát Chrześciánfskich Połowie byli *StryjKron* 557, 607.

»monarcha i potentat« (1): Owfzem on fám nawiętfze Monárchy y Potentaty światá tego tłumy y z ich ftolice zrzuca *CzechRozm* 183.

»monarcha, wszego rzádzca świata« (1): Przez ktore v Monárchow/ wfzego rzádzcow fwiatá Mieli Poetowie chęć/ przez potomne látá. *PaxLiz* A2v.

»monarcha i tyran« (1): Bo ieden chćiałby wfzytki ná świecie kroléftwá mieć/ y iefzczeby fię imi nie vgáfił. iáko byli oni monárchow y tyránnowie. *SkarKaz* 637b.

W przen (1) : w ktorym [św. *Piotrze*] fię to nigdy me pokazáło [...] áby on miał być iákim monárchą duchowym we zborze páná Chriřtuřowym *NiemObr* 48.

a. *Władca terytorium, księstwa, dzielnicy, nie posiadający tytułu królewskiego* (39) : Ná iego mieyfce wfąpił Wařil álbo Bázylí [...] máiąc Dymitrá Brátá w więźzieniu pierwřzego Monárché: przeto nie był Wařil práwym Monárchą *BielKron* 429, 428v, 429; Kazimirz tedy niechcąc tey pogody opuřić/

aby sobie zhołdował takiego Monárchę [Stefana wojewodę wołoskiego]/ który Turki/ Tátary y Węgry częłto wielkimi porażkami zwyciężał/ [...] rufzył się do Lwowá *StryjKron* 662, 122, 395.

monarcha czego (1): zá czym wielką mocą będąc Monárchą prawie wśyftkiey Ruśi na południe leżącey pánował [Danilo Romanowicz] y rokázował. *StryjKron* 330.

monarcha nad kim (1): zhołdowawfzy [...] Rułkie Xiążęta/ nád którymi dziś iest Monárchą wielki Xiądz Mołkiewski *StryjKron* 280.

Wpołączeniu z imieniem [zawsze: imię + monarcha] (19): MIecław łtóry/ Monárchá piąty/ wybran na Monarchią Polłką *BielKron* 355v, 354, 357v *marg*, 360 *marg*, Mmmm, Mmmmv; po łmierci Romaná Monárchy/ od Polakow pod Zawichwołtem zábitego *StryjKron* 330. *Cf W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy etnicznej.*

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy etnicznej lub miejscowej [w tym: kijowski (1), polski (11), ruski (4), sendomierski (1), turecki (1); dodatkowo z imieniem własnym (12); monarcha + przymiotnik (13), przymiotnik + monarcha (5)] (18): Bolesław [Wstydliwy] Monárchá Polłki chcąc ozdobić Kraków dobrym rzádem á chędogością/ dał miefzczánom Krakowłkim práwo Niemieckie *BielKron* 363, 357v *marg*, 360, 362v; Nie chcą inéy Wiáry mimo tę/ która raz do Polłki przyięta iest/ przed łześcią łet lat/ z Rzymu czáfu Miefzka Polłkiego Monárchy. *OrzQuin* D; *KlonKr* A3 *wstęp marg*, A; Potomek tego Stániławá Monarchy Kijowłkiego od Gedimina wygnánego *StryjKron* 395, 150 [2 r.], 205, 245 [2 r.], 330, 335 (11).

Zwroty: »za monarchę się pisać« (2): ták łie Końrad zá Monárchę piłác począł. (*marg*) Konrat Mázowieckie kłiążę zá Monárchę. (-) *BielKron* 358v.

»wybrać, wybran(y) za monarchę« (1; 2): KÁżimirz łprawiedliwy kłiążę Sędomirłskie/ potáiemnie wybran zá Monárchę *BielKron* 356, 366v; *StryjKron* 150.

Wyrażenia: »przyjęt za monarchę« (1): Zebrałfzy przyiáciele [Władzisław] przyiechał do Krakowá przyjęt zá Monárchę *BielKron* 357v.

»wielki monarcha« (1): Kniáż Conłtantin sławny/ Hetman (ktory narod łwoy wiodąc łtárodawny/ Z Rułkich wielkich Monárchow) Litwę k bitwie łprawił *StryjKron* 742.

»zwierzchny monarcha« (1): wízakże ieden zwierzchny Monárchá/ to iest łedynowłádecz nád nimi [księstwami] Pánuie *BielKron* 436y.

Szeregi: »monarcha to jest (albo, jako zową) jedynowłádecz (a. jednowłájdca)« (4): Ná ołtáthku/ zołtał Monárchą (iáko oni zową włásnie łedynowłádecz) Wízewołd Wołodymir *BielKron* 428, 431, 436v; *StryjKron* 135.

»książę, monarcha« (2): iáłnie łwieciło [niebo]/ znácząc łmierć Xiążęciá Bolesławá Włtydliwego Monárchy Polłkiego *StryjKron* 350, 335.

b. O Bogu (5) :

Wyrażenia: »monarcha (możny) niebieski« (3): Zaczniéie nową możnému/ Pieśń Monárłze niebiełkiemu *KochPs* 144, 147; *SiebRozmysł* G.

»monarcha najwyższy« (1): łednegoż monárchę naywyżłze^{go} Bogá wyznawamy/ ktory iest/ y Oycem/ y Bogiem páná Chriłtułowym *NiemObr* 104.

»monarcha wieczysty« (1): SKutki główne i znaczne/ Monarchy wieczystego/ Co mgnieniem rządui *GrabowSet V4*.

Synonimy: *carz, cesarz, cham, jednowładca, jedynowładca, jedynowładecz, jenowładecz, krol, książę, sułtan, tetrarcha*.

AKtt